

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Національного університету харчових технологій
м.Київ, Україна*

КЛАСТЕРИ ЯК СУЧАСНА ФОРМА КВАЗІІНТЕГРАЦІЇ НА МЕЗОРІВНІ

Анотація *Досліджено сутність, категоріальний апарат, структуру й типи територіального кластера. Розглянуто доцільність, переваги й теоретичні аспекти його формування й проблеми функціонування існуючих кластерів в Україні.*

Аннотация *Исследована сущность, категоральный аппарат, структура и типы территориального кластера. Рассмотрены целесообразность, преимущества и теоретические аспекты формирования и проблемы функционирования существующих кластеров в Украине.*

Summary *The essence and category set of territorial cluster structure and types are investigated. The suitability, advantages and theoretical aspects of its forming were considered and the creation stages together with problems of existing clusters functioning in Ukraine were defined*

Постановка проблеми в загальному виді і її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями. Глобалізація та посилення міжнародної конкуренції вимагають прискорення процесу інтеграції України до світового економічного простору. У цьому контексті виникає питання зміни парадигми управління конкурентоспроможністю, що полягає у відмові від традиційної економічної політики й переході до нових систем організації діяльності, заснованих на використанні переваг спеціалізації, інтеграції й кооперації.

Аналіз останніх досліджень, у яких початі рішення проблеми. Інтеграція економіки, що здійснюється на засадах координації зусиль її учасників, досить широко висвітлюється в роботах вітчизняних і закордонних учених. Проблемам інтеграційного розвитку економіки на основі формування кластерної стратегії в різні часи були присвячені роботи таких вчених, як О. Богма, М. Войнаренко, В. Дубицький, О. Кузьмін, С. Мочерний, А. Мірошник, С. Соколенко, В. Ситник та інших [1,2,4,5,7,10]. Доцільність створення агропромислових кластерів у своїх роботах доводять такі вчені, як М. Я. Дем'яненко, М. Ф. Кропивко, П.Т. Саблук, С.О. Юшин. і ін [3,6,11]. Значний

внесок у дослідження кластерної міжфірмової взаємодії, зокрема питань, які стосуються їх організаційного й фінансового забезпечення, зробили закордонні вчені: М. Портер, Е. Дахмен, И. Зандер, А. Мальмберг, С. Розенфельд, Ю. Сельвель, Д. Сольє, М. Тодаро, И. Толенадо, П. Фішер[12-16]. Однак, незважаючи на великий науковий інтерес до кластерних систем, проблем їхнього формування й функціонування, у теорії й практиці переважає дещо фрагментарний аналіз і вибірковий підхід щодо висвітлення окремих аспектів розвитку агропромислових кластерів. Внаслідок цього виникає об'єктивна потреба в розробці нових теоретичних узагальнень і підходів у рішенні проблем та визначенні перспектив розвитку нових економіко - організаційних структур кластерного типу в АПК України.

Метою статті є узагальнення наукових досягнень і категоріального апарату, аналіз структури та типів територіального кластера, обґрунтування доцільності, переваг і теоретичних аспектів формування кластерів та проблем їх функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи процеси конкуренції, важливо розуміти, що суб'єкти діяльності діють, головним чином, не на знеособленому ринку, що складається з великої кількості учасників, а на локальному, обмеженому території або певним колом агентів, на якому присутня локалізація трансакцій. Розуміння того, що успіхи національної економіки залежать, в остаточному підсумку, від розвитку локальної концентрації спеціалізованих галузей, зявилося ще століття тому у роботах А. Маршалла [12, с 34]. Концепція територіальних кластерів виступає економічним базисом для різноманітних моделей локальних трансакцій.

М. Портер, дав наступне визначення кластеру: "кластер або промислова група - це група взаємозв'язаних компаній, що є сусідами, й пов'язаних з ними організацій, діючих в певній сфері, які характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюють один одного. Кластери зазвичай існують в географічній зоні, де комунікації, логістика, людські ресурси легкодоступні.

...Кластери зазвичай розміщуються у регіонах, а іноді - в окремому місті". [13.с. 46] Наявність кластерів обумовлює конкурентоспроможність не окремих промислових компаній або галузей, а виникнення конкурентних переваг через місце розташування взаємозалежних підприємств. В економічній літературі більшість експертів [1-12, 15] визначають кластер як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств із активними каналами для бізнес транзакцій, комунікацій і діалогу, які мають загальну спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки й послуги, можливості або проблеми.

Під кластером ми пропонуємо розуміти мережу незалежних виробничих, сервісних фірм, включаючи їхніх постачальників, творців технологій і ноу-хау, що зв'язують ринкові інститути і споживачів, взаємодіючих один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості.

Кластер є продуктом ринкових погоджень, що мінімізує транзакційні витрати його учасників і забезпечує додаткові конкурентні переваги. Як правило, він формується з ініціативи провідного підприємства або знизу, коли самі підприємства за для підвищення своєї конкурентоспроможності приходять до висновку про необхідність об'єднання. Джерелами конкурентоспроможності при цьому є чотири групи детермінант конкурентних переваг :

- факторні умови: людські й природні ресурси, науково- інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, а також фактори якості життя;
- умови внутрішнього попиту: якість та зростання попиту, їх відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку;
- суміжні й обслуговуючі галузі (кластери галузей): сфери надходження сировини й напівфабрикатів, сфери надходження устаткування, сфери використання сировини, устаткування, технологій;
- стратегія й структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція.

Склад кластерів, у більшості випадків, включає кластерообразующее ядро (або базовий бізнес) - компанії готового продукту або послуги. Учасниками

кластерів, крім кластерообразуючих компаній - виробників і постачальників спеціалізованих факторів виробництва, є підприємства супутніх галузей, виробників побічних продуктів, інжинірингові й консалтингові фірми, науково-дослідні організації й вищі, кредитні організації й фінансові інститути, адміністрація регіонів і професійні організації. Тому кластер можна вважати моделлю координації спільної діяльності, заснованої на прямих рівноправних зв'язках, промислових підприємств і організацій, сконцентрованих на компактній території.

Незважаючи на схожість багатьох ознак, кластер принципово відрізняється от фінансово-промислових груп або вертикально-інтегрованих структур, тим, що як в об'днанні незалежних учасників, у ньому не використовуються ієрархічні відносини для контролю й координації їх діяльності. Відсутність чіткого центру й чітких меж в структурі кластера супроводжується ентузіазмом учасників стосовно “відкритої архітектури” і впливає на переміщення фокусу уваги з максимізації власного внутрішнього прибутку на максимізацію прибутку об'єднання в цілому. Замість твердої спеціалізації у вигляді монопрофільності, що притаманна ієрархічно організованим централізованим об'єднанням, кластеру властива так звана гнучка спеціалізація, здатність до інновацій.

Важливо, що всі учасники кластеру використовують загальне ринкове середовище й конкурують у схожих брэндах і сегментах ринку споживачів. При цьому, одна або декілька фірм, досягаючи певного рівня конкурентоспроможності на ринку, поширює свій вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. У свою чергу, успіхи оточення впливають на подальше зростання конкурентоспроможності даної компанії.

Характер кластеру та його ядра відображає структуру ринку, на якому діють основні його учасники. Основні аспекти взаємодії всіх можливих учасників, що, в остаточному підсумку, спрямовані, на виробництво певної ключової кінцевої продукції, представлені на малюнку.

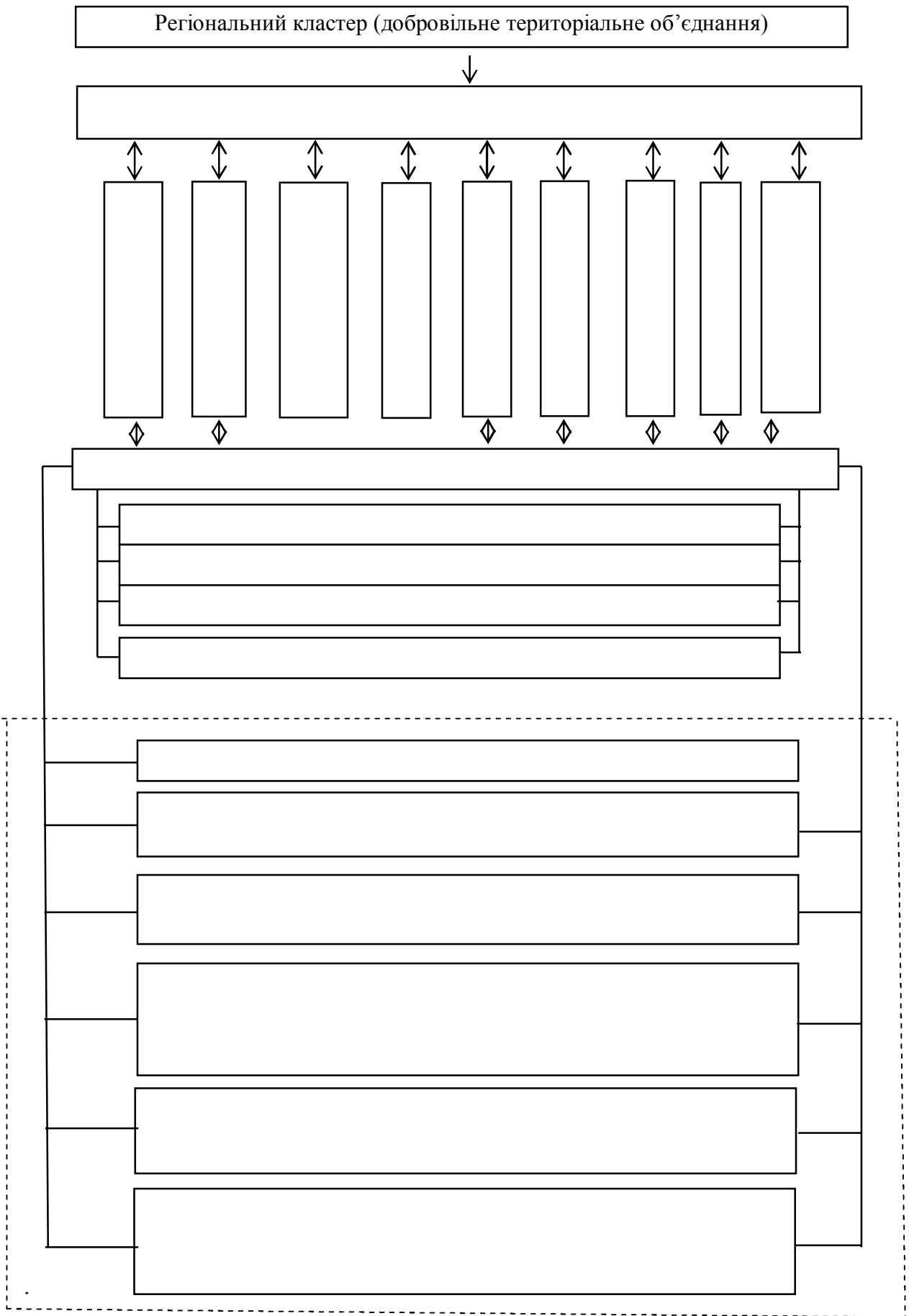

Рис. Структура та функції учасників регіонального кластеру.

Головне в структурі кластера - поширення інновацій на весь ланцюжок створення вартості і єдине логістичне вікно для взаємодії із зовнішнім середовищем. Така структура дозволяє мінімізувати транзакційні витрати.

Кластер являє собою альтернативу угрупованню підприємств у порівнянні з галуззю. При використанні галузевої ознаки підприємства групуються в об'єднання за схожістю технологічних і виробничих процесів. До кластеру ж входять підприємства, що мають тісні технологічні й виробничі зв'язки, але використовують різні технології та виробляють різну продукцію (послуги).

Як правило, формування кластеру спрямоване на досягнення наступних цілей:

- підвищення конкурентоспроможності учасників кластеру за рахунок впровадження нових технологій;
- зниження витрат і підвищення якості відповідних наукомістких послуг за рахунок ефекту синергії та уніфікації підходів до якості, логістики, інжинірингу, ІТ-технологій, тощо;
- забезпечення зайнятості місцевого населення в умовах реформування великих підприємств і аутсорсинга;
- консолідоване лобіювання інтересів учасників кластеру в різних органах влади.

Також їх формування обумовлює новий погляд на економіку і її розвиток, нові ролі бізнесу, уряду й інститутів, на нові способи структурування взаємин у площинах «бізнес - уряд» або «бізнес - владні інституції».

Кластери забезпечують більш високий економічний розвиток трьома шляхами. По-перше, вони підвищують продуктивність, за рахунок більшої досяжності спеціалізованих ресурсів й праці, полегшення доступу до інформації, інститутів, суспільних благ. По-друге, вони збільшують можливості фірм у впровадженні інновацій за рахунок більш швидкої дифузії технологічних знань і всього нового. Більше того, тиск конкуренції усередині кожного кластера підвищує стимули до нововведень. По-третє, кластери

заохочують більше високі темпи щрганізації нових бізнес-формувань, коли працівники стають підприємцями у дочірніх підприємствах, де бар'єри входу значно нижче..

Розрізняють п'ять основних типів кластерів, що мають особливі форму й риси функціонування:

- *регіонально обмежені форми економічної активності всередині пов'язаних секторів*, що конкурують на ринках. Інтеграція цих секторів заснована на існуючих регіональних перевагах, загальних матеріальних інтересах, колективному використанні знань, змінному лідируванні;

- *вертикальні виробничі ланцюжки або фільєри (filiere)*, досить вузько визначені сектори, у яких суміжні етапи виробничого процесу створюють ядро кластеру (наприклад, ланцюжок «постачальник - виробник - збутовик - споживач»). Такі ланцюжки «постачальник - споживач» найкраще виявляти за допомогою методу «витрати - результат». У цю ж категорію попадають мережі, що формуються навколо головних фірм;

- *галузі промисловості, що визначаються на високим рівнем агрегації* (наприклад, «хімічний кластер») або сукупність секторів на ще більш високому рівні агрегації (наприклад, «агропромисловий кластер»). Подібні мегакластери легко визначаються у відповідності до існуючої стандартної класифікації галузей, зручні у плані міжнародних порівнянь і формують нове бачення про «анатомію» національної економіки;

- *індустріальні дистрикти (райони, центри)* як територіальна концентрація малих і середніх підприємств, що спеціалізуюся на виконанні певних стадій виробничого процесу. Доволі часто індустріальні дистрикти включають великі компанії, навколо яких формується оточення малого й середнього бізнесу. Важливо, що подібна концентрація на маленькій території органічно вписує дистрикт у місцеве співтовариство й обумовлює високий рівень довіри й співробітництва. Дана особливість обумовлює високу якість, інноваційність і, в остаточному підсумку, успішність цього типу кластерів;

- *інноваційні мільє (середовища)* відносяться до локальної концентрації високотехнологічних виробництв, що зазвичай відносяться до тих або інших наукових установ (НДІ, університетів, тощо). Для інноваційних мільє характерні особливо високі темпи дифузії знань і навчання, як синергитичного ефекту дії економічних і інституціональних факторів

У кластерах формується складна комбінація конкуренції й кооперації. Учасники перебувають як би у різних площинах і доповнюють один одного, особливо в інноваційних процесах. Взаємодія із внутрішнім споживачем кластера “зав'язана” на конкуренції, із зовнішнім, як правило, - на кооперації з використанням механізму постачання й розподілу єдиного логістичного вікна.

Постійна взаємодія між учасниками сприяє формальному і неформальному обміну знаннями та співробітництву. Утворення так званої «критичної маси» компаній у кластері служить стимулюючим фактором для подальшого залучення до участі нових компаній, інвестицій, послуг і постачальників, а також формує власні професійні кадри.

Виходячи з вищевказаного, кластерна форма освоєння територіальних процесів, що дотепер досить слабо розвивається в Україні, може сприяти підвищенню конкурентоспроможності підприємств та продовольчої й економічної безпеки як самої країни, так і окремих її регіонів. Це дозволить зменшити залежність рівня й темпів соціально-економічного розвитку країни від прибутків, які виходять внаслідок експорту ресурсів (напівфабрикатів) і дійсно здійснити структурну перебудову вітчизняної економіки, як основи росту її конкурентоспроможності.

Висновки

Незважаючи на зростаючий у вітчизняних наукових колах і підприємницькому середовищі інтерес до нових інтегрованих систем, зокрема кластерів, як до шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств, кількість кластерів в Україні збільшується повільно, що обумовлено наступними причинами:

- високий рівень концентрації бізнесу й власності, монополізація окремих

сфер діяльності, виробництва й торгівлі, низький рівень економічної конкуренції, а відповідно й конкурентоспроможності з ряду важливих показників економіки;

- низький рівень інституційного захисту прав власності (у т.ч. проти рейдерства) і здорової конкуренції, високий ступінь корупції;

- незацікавленість малих і середніх підприємств в об'єднанні в більші виробничі мережі внаслідок невірною або неповного розуміння принципів діяльності кластерів, остраху злиття й поглинання.

- відсутність нормативної бази щодо визначення кластера, його видів, ініціалізації установи й комплексу заходів щодо визначення кластерних ініціатив, створення кластерів, нормативно-правового й інституційного середовища їхнього функціонування й розвитку;

- відсутність активної державної політики із забезпечення системного підходу й організації взаємодії різних рівнів виконавчої влади при ініціалізації, розробці й реалізації кластерних проектів, правової, організаційної й фінансової підтримки кластерних ініціатив;

- недостатнє інформаційне забезпечення щодо алгоритму формування й результатів функціонування існуючих кластерів в Україні серед фахівців, підприємців і органів виконавчої влади.

Література

1. Войнаренко М Концепція кластерів до відродження виробництва на регіональному рівні / М Войнаренко // Економіст. - 2000. - № II. - С. 36-39.
2. Кислий В. Розвиток транспортно-логістичних кластерів України / В. Кислий, Т. Жарик // Економіка України. - 2010. - № 12. - С. 28-37.
3. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації й керування розвитком агропромислового виробництва /М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2010. - № 11. - С. 3-13.
4. Кузьмін О. Кластери як фактор інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О.Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. - 2010. - № 2. - С. 14-23;
5. Мазуренко О.В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК і О.В. Мазуренко ."/ Економіка АПК. 2006. - № 3. - С. 89-93;
6. Саблук П.Т. Глобалізація й продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.И. Вясов. - К.: ННЦ ІАЕ, 2008. - 632 с.
7. Соколенко С.И. Виробничі системи глобалізації: сети, альянси, партнерства, кластери. Український аспект / С.И. Соколенко // Міжнародний фонд сприяння ринку. Інститут конкурентоспроможності. - К.: Логос. 2002. - 59з;
8. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови: моногр / В.П. Ситник. - К., 2002. - 517 с.
9. Чевганова В. Кластери і їхнє економічне значення / В. Чевганова, И. Брижань // Економіка України. - 2002. - № II. - С. 45-49;

10. Ціхаковська О.М. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій / О.М. Ціхановська // Економіка АПК.- 2007-№ 2.-С. 153-155.
11. Юшин С.О. Методичний аспект кластерного керування розвитком аграрного сектора / С.О. Юшин, В.П. Павлик, М.А. Брусенко // Економіка АПК. - 2010. - № 4. -С. 128-132.
12. Маршалл А. Принципи економічної науки. М.: Прогрес, 1993. - 368 с.
13. Портер М. Конкуренція: уч. пос.: / пров. з англ. - М.: Изд. будинок «Вільямс», 2006, -396 с.
14. А. Мальмберг, Ю. Сельвель і И. Задер. Територіальний кластер, локальна концентрація знаної й конкурентної здатності фірми. М. Инфра-М, 2003, -232 с.
15. Розенфельд С. А. Введення бізнес-кластерів в основний напрям економічного розвитку: приклад. Женева. 1997.-23 с.
16. М.Вольфгаиг. Кластерна модель регіонального розвитку / В. Прайс // Перспективні дослідження. - 1999. - № 2. - С. 33-39.